

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

**ІТ-ПРАВО
ПІД ЧАС ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ:
ВІД ПОШУКУ ПАРАДИГМИ
ДО ПРАГМАТИЧНИХ РІШЕНЬ**

Колективна монографія

*За редакцією
Є. Харитонова, О. Харитонової, І. Давидової*

Одеса
Фенікс
2025

*Рекомендовано рішенням вченої ради
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 9 від 30 червня 2025 р.)*

Рецензенти:

Майданик Р. А. – академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного процесу Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Соколов А. В. – доктор технічних наук, професор, професор кафедри кібербезпеки Національного університету «Одеська юридична академія»;

Маковій В. П. – кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ.

I-87 **ІТ-право під час гібридної війни: від пошуку парадигми до практичних рішень** : кол. монографія / за заг. ред. проф.: Є. Харитонова, О. Харитонової, І. Давидової. – Одеса : Фенікс, 2025. – 588 с.
ISBN 978-617-8430-70-2

Монографія є продовженням циклу праць колективу кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія», присвячених результатам досліджень цивілістичних шкіл університету від часу їхнього формування до гібридної війни, що триває нині. У третьому томі аналізуються в контексті гібридної війни: проблеми визначення концепту «ІТ-право», особливості правового регулювання відносин, що виникають у зв'язку з використанням інформаційних технологій, особливості механізму цивільно-правового регулювання у сфері ІТ, чинник симулякру, значення та роль інформаційного середовища як стратегічного ресурсу, правові рамки для цифрових активів і перспективи цифрової власності, ІТ-правочини, порушення прав інтелектуальної власності в Інтернет, протидія кіберзагрозам у гібридній кібервійні, загрози вербування неповнолітніх через соцмережі та месенджери та юридичні заходи запобігання таким загрозам, правове регулювання стартапів, е-кредитування, цивільно-правова відповідальність за шкоду, завдану кібератаками, забезпечення інформаційної безпеки електронного судочинства в умовах гібридної війни в Україні та ін.

Авторський колектив концентрував увагу на обґрунтуванні необхідності комплексного вирішення практичних питань впорядкування інформаційно-технологічні відносини в умовах гібридної російсько-української війни. Автори прагнули розкрити особливості правового регулювання цих відносин і запропонувати власне бачення шляхів вирішення проблем, що виникають у цій сфері. Усвідомлюючи спірність низки висновків і пропозицій, автори розраховують на продовження плідних дискусій з проблем правового регулювання інформаційних технологій, зокрема в умовах гібридної війни.

Монографія може бути цікавою науковцям, практикуючим юристам, викладачам, аспірантам, здобувачам вищої освіти, а також широкому загалу небайдужих українців, які цікавляться проблемами правового регулювання у сфері ІТ, зокрема під час гібридної війни.

УДК 340:004:327:355

ЗМІСТ

Авторський колектив	5
Розділ 1. Прагматична (соціологічна) школа «ІТ-права» – відповідь цивілістики на виклики інформаційного суспільства (Євген Харитонов, Олена Харитонova, Ірина Давидова)	7
Розділ 2. Концепт ІТ-права (Євген Харитонов, Олена Харитонova)	30
Розділ 3. Гібридна інформаційна війна та інформаційні технології (Євген Харитонов, Олена Харитонova)	65
Розділ 4. ШІ як бінарна категорія ІТ (Євген Харитонов, Олена Харитонova)	93
Розділ 5. Симулякр, гібридна (інформаційна) війна і потенціал ІТ (Євген Харитонов, Олена Харитонova)	119
Розділ 6. Інформаційне середовище як стратегічний ресурс у гібридних конфліктах (Оксана Калітенко)	143
Розділ 7. Правові рамки для цифрових активів: перспективи цифрової власності (Катерина Некіт)	175
Розділ 8. Захист немайнових прав у медіапросторі в період гібридної війни (Алла Кирилюк, Лариса Галупова)	203
Розділ 9. ІТ-правочини в умовах гібридної війни (Ірина Давидова)	250
Розділ 10. Порушення прав інтелектуальної власності в мережі інтернет під час гібридної агресії в умовах воєнного стану (Наталія Бааджи)	279
Розділ 11. Кіберзагрози у гібридній кібервійні: дія і протидія (Євген Харитонов, Олена Харитонova)	323
Розділ 12. Етико-юридичні аспекти використання штучного інтелекту в мережі інтернет в умовах гібридної війни (Олександр Омельчук)	351
Розділ 13. Застосування систем автоматизованого прийняття рішень під час збройного конфлікту (Віра Токарева)	378

Розділ 14. Гібридна війна і кіберзброя (Євген Харитонов, Олена Харитонova)	388
Розділ 15. Вербування неповнолітніх через соцмережі та месенджери в умовах гібридної війни: загрози, механізми та заходи запобігання (Вікторія Рябченко).	420
Розділ 16. Правове регулювання діяльності стартапів в умовах гібридної війни: виклики, можливості та перспективи (Дмитро Розумейко).	435
Розділ 17. Е-кредитування у період воєнного стану (Олена Берназ-Лукавецька)	453
Розділ 18. Цивільно-правова відповідальність за шкоду, завдану кібератаками (Богдан Фасій)	483
Розділ 19. Сімейні правовідносини в сфері інформаційних технологій в умовах гібридної війни (Оксана Сафончик)	514
Розділ 20. Забезпечення інформаційної безпеки електронного судочинства в умовах гібридної війни в Україні (Крістіна Дрогозюк)	545
Розділ 21. Кіберспортивна дипломатія: перспективи для України (Максим Ткалич, Юлія Толмачевська)	557
Список основних праць представників школи	565

Авторський колектив

Харитонов Євген (ORCID ID: 0000-0001-5521-0839), доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, зав. кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 1 (у співав. з О. Харитоновою, І. Давидовою); розділ 2 (у співав. з О. Харитоновою); розділ 3 (у співав. з О. Харитоновою); розділ 4 (у співав. з О. Харитоновою); розділ 5 (у співав. з О. Харитоновою); розділ 11 (у співав. з О. Харитоновою); розділ 14 (у співав. з О. Харитоновою);

Харитонova Олена (ORCID ID: 0000-0002-9681-9605), докторка юридичних наук, професорка, членкиня-кореспондент НАПрН України, зав. кафедри права інтелектуальної власності і патентної юстиції НУ «ОЮА»: розділ 1 (у співав. з Є. Харитоновим, І. Давидовою); розділ 2 (у співав. з Є. Харитоновим); розділ 3 (у співав. з Є. Харитоновим); розділ 4 (у співав. з Є. Харитоновим); розділ 5 (у співав. з Є. Харитоновим); розділ 11 (у співав. з Є. Харитоновим); розділ 14 (у співав. з Є. Харитоновим);

Давидова Ірина (ORCID ID: 0000-0001-5622-671X), докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 1 (у співав. з Є. Харитоновим, О. Харитоновою); розділ 9;

Некіт Катерина (ORCID ID: 0000-0002-3540-350X), докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 7;

Сафончик Оксана (ORCID ID: 0000-0001-6781-8219), докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 19;

Бааджи Наталія (ORCID ID: 0000-0002-9889-4879), кандидатка юридичних наук, доцента, доцентка кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції НУ «ОЮА»: розділ 10;

Берназ-Лукавецька Олена (ORCID ID: 0000-0002-2133-1672), кандидатка юридичних наук, доцента, доцентка кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 17;

Галупова Лариса (ORCID ID: 0000-0001-6263-2773), кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції НУ «ОЮА»: розділ 8 (у співав. з А. Кирилюк);

Дрогозюк Крістіна (ORCID ID: 0000-0001-9254-9575), кандидатка юридичних наук, доцента, доцентка кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу НУ «ОЮА»: розділ 20;

Калітенко Оксана (ORCID ID: 0000-0003-1001-3561), кандидатка юридичних наук, доцентка, професорка кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 6;

Кирилюк Алла (ORCID ID: 0000-0002-3051-6599), кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції НУ «ОЮА»: розділ 8 (у співав. з Л. Галуповою);

Омельчук Олександр (ORCID ID: 0000-0002-0082-3619), кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 12;

Ткалич Максим (ORCID ID: 0000-0003-4224-7231), кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права Запорізького національного університету: розділ 21 (у співав. з Ю. Толмачевською);

Токарева Віра (ORCID ID: 0000-0002-8409-1477), кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 13;

Толмачевська Юлія (ORCID ID: 0000-0002-7964-8875), докторка філософії (081 право): розділ 21 (у співав. з О. Ткаличем);

Фасій Богдан (ORCID ID: 0000-0002-8715-930X), кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету судового та міжнародного права НУ «ОЮА»: розділ 18;

Розумейко Дмитро (ORCID ID: 0000-0001-8206-1031), аспірант кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 16;

Рябченко Вікторія (ORCID ID: 0009-0007-1542-6492), аспірантка кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 15.

Розділ 3

ГІБРИДНА ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

DOI

Євген Харитонов

*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України*

Олена Харитонova

*докторка юридичних наук, професорка,
членкиня-кореспондент НАПрН України*

Попередні зауваження

Реаліями новітнього часу є поступове, але невпинне втягування усе більшої кількості країн світу у гібридні війни, котрі загрожують перетворитися у Світову війну. Ця небезпека ще дужче посилюється внаслідок «віртуалізації» суспільства, появою та зростанням потужності кіберзброї, зокрема, завдяки застосуванню у гібридній кібервійні технологій штучного інтелекту.

Розглядаючи цю проблему, передусім, маємо визначити поняття гібридної війни.

«Гібридна війна» у сучасному світі

Аналізуючи феномен гібридної війни у контексті російської агресії проти України, дослідники характеризують її, передовсім, «як новітній конфлікт і як форму глобального протистояння», і наголошують, що «поняття гібридної війни виявилось теоретично і практично найбільш придатним для визначення специфіки дій РФ, яка, поєднуючи мілітарні, квазімілітарні, дипломатичні, інформаційні, економічні засоби, не гребуючи ядерним шантажем, послідовно намагається досягти в Україні та в інших точках світу

власних, не вповні зрозумілих міжнародній спільноті політичних цілей».¹

Слід наголосити, що поняття гібридної війни охоплює не лише сучасні форми ведення бойових дій, види війн майбутнього або назви конкретних конфліктів змішаного типу, а є новим видом глобального протистояння у сучасному дестабілізованому міжнародному безпечовому довкіллі.

Оскільки узагальнюючим терміном «гібридна війна» охоплюється низка різноманітних дій і поведінки, виникає необхідність структуризації відповідного концепту. Тим більше, що цей термін використовується, передусім, для позначення війни у традиційному розумінні, але війни, ускладненої, «обтяженої» додатковими елементами, компонентами, застосуванням нетрадиційних засобів, методів тощо. Наприклад, визначення гібридної війни, запропоноване у The Military Balance ще у 2015 році, охоплює (1) використання військових і невійськових засобів у комплексній кампанії, спрямованій на досягнення ефекту несподіванки, захопленні ініціативи та отриманні психологічних та фізичних переваг дипломатичними шляхами; (2) проведення складних та швидких інформаційних, електронних та технологічних операцій; (3) здійснення як прихованих, так і явних військових та розвідувальних дій; (4) здійснення економічного тиску.² Це визначення і пізніше визнавалося деякими авторами найбільш вдалим.³

Таким чином, хоча на чільне місце виступає «мілітарна війна», термін «війна» у широкому сенсі застосовується також у сферах, які не передбачають будь-якого використання військової зброї, наприклад, «інформаційна, економічна, політична війна». У кожному випадку можна говорити про певні характерні методи дій у названих

¹ Яворська Г. М., Їжак О. І. Феномен гібридної війни. *Світова гібридна війна: український фронт*: монографія. За заг. ред. В. П. Горбуліна. Харків: Фоліо, 2017. С.15.

² The Military Balance 2015: website. URL: https://archive.org/details/militarybalance-20000unse_d0k7

³ Гуменюк В. Гібридна війна Росії проти України як загроза універсальній колективній безпеці. *Деокупація. Юридичний фронт*: матеріали Міжнародного експертного круглого столу (Київ, 18 березня 2022 р.). Державний торговельно-економічний університет, Українська асоціація порівняльного правознавства, Українська асоціація міжнародного права, Асоціація реінтеграції Криму; упоряд. і наук. ред. О. В. Кресін. Київ: Держ. торг.-екон. ун-т, 2022. С.23-25.

сферах, однак у традиційному сенсі вони, на думку деяких авторів, є тільки компонентами «мілітарної» війни.¹

На наш погляд, головна вада такого підходу полягає в тому, що заперечуючи доцільність визнання окремих видів війни і прив'язуючи їх до ідеї (вимоги) «функціонального перетворення на зброю традиційно невійськових засобів силового впливу та об'єднання їх на цій підставі з власне військовими методами», ми втрачаємо можливість їхнього самостійного аналізу у випадках, коли агресор уникає «визнання стану війни» (і навіть «збройного конфлікту»), не використовує «власне військові методи» тощо, а досягає мети у інший спосіб (політичний, економічний, юридичний, ментальний-релігійний, дипломатичний, культурний та ін. тиск).

Власне, саме так росія і чинила протягом 1991-2013 років. Більш того, навіть після 2014 року їй удавалося, уникаючи оголошення війни, досягати своїх цілей за допомогою невійськових засобів силового впливу без об'єднання їх з власне військовими методами.

Враховуючи зазначене, з високим ступенем вірогідності можна припустити, що наразі гібридні війни, скоріш за все, матимуть вигляд нерегулярної війни, де її учасники робитимуть спроби та намагатимуться підірвати легітимність та авторитет керуючого режиму. Це вимагатиме від збройних сил держави допомоги, щоб закріпити здатність держави забезпечувати соціальні, економічні та політичні потреби свого народу.²

Важливо відзначити, що гібридний контекст тут є продуктом глобалізації, що розмиває кордони традиційних норм та правил.

Аналізуючи твори зарубіжних авторів, В. В. Власюк і Я. В. Карман, зауважують, що у такій війні використовують три види зброї:

1) модельно – організаційна – зброя, що ґрунтується на особових базах даних політиків, державних службовців, бізнесменів.... Ці бази збирають за допомогою різних міжнародних організацій, благодійних фондів, радників, політологів та інших підготовлених служб. У цих базах даних міститься інформація про рахунки з-за кордону, а також компрометуюча інформація. Основні бази даних використовую-

¹ Яворська Г. М., Їжак О. І. Феномен гібридної війни. С. 26, 28.

² Major Shane R. Reeves, Major Robert E. Barnsby *The New Griffin of War. Hybrid International Armed Conflicts. Academic journal article "Harvard International Review"* 2013. URL: <https://www.questia.com/library/journal/1G1-316203914/the-new-griffin-of-war-hybrid-international-arme>

ються для залякування і розкладання політичної та державної еліти для формування кола підтримки та запобіганню супротиву;

2) інформаційна зброя, яку поділяють на концептуально-методологічну (формування глобальної політики з метою створення конкретного спланованого виміру розвитку історичних подій); хронологічну (інформація хронологічного плану, послідовність фактів та явищ, що дає можливість аналізувати явища історичного процесу та прогнозувати вектори майбутньої політики); факторологічну зброю (ідеологія, релігія, технології);

3) матеріальна зброя, яку поділяють на: економічну зброю (засоби економічної боротьби, спрямовані на дезорганізацію структур противника та їх поглинання – контроль фінансово-кредитної системи країни, інших економічних систем держави, боргових зобов'язань, розподілу коштів, повернення фінансів в державу, прибутковості державного сектору в економіці тощо); зброю геноциду (етнічний геноцид, наркотичний, алкогольний, інформаційно-економічний тощо); звичайну зброю фізичного знищення.¹

У підсумку Власюк В. В., Карман Я. В. визначають поняття «гібридна війна» як сучасний вид війни, де в конфлікті використовуються різноманітні засоби нападу та оборони держав, що виходять за рамки конвенційно-визначених варіантів та видів ведення війни. При цьому зброєю вже є не тільки матеріальні традиційні її види, а й модельно-організаційна та інформаційна види зброї.²

Деякі автори «виділяють принаймні сім основних видів війн, що ведуться (можуть вестись) у ХХІ ст. Такі війни істотно різняться між собою за багатьма ознаками, у тому числі за критерієм ефективності. До загального переліку війн пропонується віднести:

- 1) класичну техногенно-силову війну;
- 2) економічну війну;
- 3) неоголошений геноцид проти населення держави суперника;
- 4) організаційну війну (імплантацію в національно державне тіло супротивної сторони чужорідних або відкрито ворожих організацій-

¹ Власюк В. В., Карман Я. В. Деякі основи поняття «гібридна війна» в міжнародному праві. URL.: АПП – науково-практичний журнал (knu.ua)

² Власюк В. В., Карман Я. В. Деякі основи поняття «гібридна війна» в міжнародному праві. URL.: АПП – науково-практичний журнал (knu.ua) Право і громадянське суспільство – ДЕЯКІ ОСНОВИ ПОНЯТТЯ “ГІБРИДНА ВІЙНА” В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ – Власюк В. В., Карман Я. В. (knu.ua)

них форм – від невластивих органів влади до найрізноманітніших фондів);

5) інформаційну війну;

6) хронологічну війну (довільну, проте вигідну для замовника інтерпретацію історичного минулого «незручної» країни, постійну маніпуляцію історичними фактами на власну користь);

7) духовну війну як цілеспрямоване нав'язування згубних цінностей тим народам або державам, яких потрібно підкорити».¹

Відтак усталений наразі підхід до визначення співвідношення концептів «війна» та «гібридна війна», потребує перегляду із врахуванням наступних методологічних засад дослідження.

Як на нашу думку, враховуючи викладене, передусім, доцільно розмежувати категорії «гібридна мілітарна війна» і «гібридна війна – загальне явище».

У першому випадку йдеться про «гібридність» війни як збройного конфлікту – конструкту, що виник на традиційному підґрунті, а тепер зазнає трансформацій внаслідок використання нових методів, форм і засобів воєнних дій.

У другому випадку – маємо на увазі «гібридність» війни у широкому сенсі – як соціального конфлікту, протистояння держав, спільнот, суспільств, цивілізацій. Війна у такому сенсі охоплює також «мілітарну війну» (збройний конфлікт), але може відбуватися взагалі без застосування традиційної зброї, але із застосуванням інших засобів впливу (примусу) підпорядкування однієї сторони конфлікту іншій його стороні.

Критерієм їхнього розмежування є: мета, мотивація (очікування), середовище, засоби (методи), результат. З них найбільш важливими для прагматичних класифікацій, на нашу думку, є середовище (сфера), де йде протистояння, і засоби (інструменти, методи) протистояння (війни).

Із врахуванням цих критеріїв можуть бути виокремлені такі види гібридної війни (які можуть перетинатися і взаємно проникати. Перелік орієнтовний):

1. Мілітарна (аби уникнути слова «війна», його часто замінюють евфемізмами на кшталт «визвольний похід», «братська допо-

¹ Валіулліна З. В. Військова теорія К. Клаузевіца в теоретичному дискурсі. *Ефективна економіка*. 2017. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5881>

мога», «інтернаціональний обов'язок», «уведення обмеженого контингенту», «СВО» тощо. Ми користуємось позначенням «мілітарна аби уникнути кострубатого виразу «воєнна війна»)

2. Інформаційна
3. Економічна
4. Юридична
5. Ідеологічна
6. Культурна
7. Психологічна
8. Історична
9. Дипломатична
10. Технологічна
11. Кібернетична

Характеризуючи далі гібридну війну, будемо спиратися на твердження К. фон Клаузевіца, яке зроблене ним у праці, присвяченій «війні-збройному конфлікту», але також є таким, що стосується, на нашу думку, феномену війни взагалі: це, передусім, «акт насильства, який має на меті змусити противника виконати нашу волю».¹ Додамо до цього, насильство може бути у різних формах. Але по суті, це насильство завжди психологічне, оскільки має метою зламати психіку іншої особи – об'єкту насильства – підкорити її власній волі.

Для позначення брутального впливу на духовну, емоційну, психічну тощо сферу людини використовуються терміни інформаційна, консцієнтальна, ментальна, цивілізаційна, ціннісна війна (перелік не вичерпний, і можливо, в результаті вивчення цього питання буде розширений).

Почнемо з концепту «інформаційна війна». Тут психічний вплив зазвичай здійснюється через інформацію, і вплив на духовну сферу може бути результатом суто духовного насильства. Однак психічне насильство може бути й не пов'язаним з використанням прийомів інформаційної війни, а натомість виступати як результат фізичних дій агресора. Таким випадком, на нашу думку, є геноцид, за допомогою якого досягається мета загарбника не лише привласнити чужі території, але й закріпити успіх, убезпечивши себе шляхом деформації свідомості підкорених народів від деокупації.

¹ Карл фон Клаузевіц. Природа війни. пер. Руслан Герасимов. Харків: Vivat, 2018. С. 8-11.

Отже поняття інформаційної війни і війни психічної різні за обсягом і заходами, що застосовуються.

Зауважимо також деяку некоректність вживання терміну «психічна війна», оскільки у цьому разі є перехід на інший рівень таксономії.

Подивимось, чи можна виправити цю хибу, скориставшись концептом «консцієнтальна війна», який набув популярності протягом останніх років. Зокрема, «консцієнтальною» деякі автори вважають російсько-українську війну, вказуючи, що вона «є не боротьбою різних інтересів, а передусім змаганням цінностей, що є характерним для війн міжцивілізаційних, війн, котрі вкладаються в концепцію консцієнтальної війни, війни духовної та смислової». На думку А. Шумки, така війна «спрямована на віртуальний простір та впливає на пізнавальну сферу людини. Об'єкти впливу тут є світоглядні переконання населення та цінності, сформовані у суспільствах. Мета – від тактичної цілі – зміни ставлення людей до процесів та подій до стратегічної цілі – зміни їх самоідентифікації». Походження терміну «консцієнтальність» тут виводиться від латинського *constientia* – «свідомість» або «совість», тлумачачи вираз «консцієнтальна війна» як «війна на ураження свідомості», і зазначаючи, що з кінця 90-х роки Москва розпочала неоголошену війну за свідомість українців., бомбардуючи їх наративами, а Україна не одразу усвідомила, що наративи формують не тільки розуміння минулого, але і програмуєть майбутнє. Та наративна війна, та невід'ємна частина великої стратегічної консцієнтальної війни завдала Україні найбільшої шкоди, призвела до того, що українці виявились не готовими до початку гібридної агресії Росії у 2014 році.¹

Але, попри те, що концепція «консцієнтальної війни» приваблює спробою акцентувати увагу дослідників на значенні «світоглядних переконань населення» та «цінностей, сформованих у суспільстві», як об'єктів агресії (вони ж, очевидно, є змістом «свідомості», на ураження якої спрямована війна), ми не отримуємо відповіді на питання, чим за такого бачення «бомбардування свідомості наративами» відрізняється від інформаційної війни, яка ведеться тими самими наративами і має таку саму мету «ураження свідомості»?

¹ Шумка А. В. Російська агресія в Україні 2022 року як консцієнтальна війна. URL: <https://www.polukr.net/uk/blog/2022/12/rosijska-agresija-v-ukraini-jak-konceptualna-vijna/>

У кожному разі, помітної різниці, яка б давала підстави вести мову про «консцієнтальну війну», як вид, полігібридної війни, тут не вбачається.

Мабуть, тому деякі автори, використовуючи обидві згадані категорії, слушно вважаючи, що за будь-яких обставин між державами буде іти війна за вплив на людську свідомість, відносять інформаційну та консцієнтальну війни до складників гібридної війни,¹ які безпосередньо визначають роль людини у ній.²

У пошуках подолання вад згадуваних вище «психічних»/ «психологічних» концепцій гібридної війни політики і науковці загалом достатньо очікувано вийшли на позначення «ментальна війна», котрий нині вважається виразом, який став узагальнюючим, увібравши в себе попередні позначення («когнітивна війна», «консцієнтальна війна», «семантична війна», «дискурсивна війна» та ін., поширені у ХХІ ст.), котрі, хоча і не абсолютно взаємозамінні, але з різних боків описують одне й те саме явище – ураження нематеріальних складових мілітарної потуги: людської волі, духу, свідомості тощо.³

Позначення «ментальна війна» (іноді під назвою «мережева війна») активно використовується російськими військовиками і політиками, для яких воно є частиною «теоретичної» бази переінакшення світового порядку за російськими уявленнями та уподобаними засобами. Враховуючи це, маємо викласти суть їхніх поглядів.

Базові положення сучасного російського варіанту бачення «ментальної війни» викладені у статті Андрія Ільницького (народився у Львові) «Стратегія ментальної безпеки Росії», опублікованій у 2022 році.⁴

¹ Вашенко Н. М. Теоретичний вимір дослідження поняття «консцієнтальна війна» в умовах гібридної агресії Росії проти України. *Новітні тенденції в медіагалузі: II Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 07 квітня 2020 року). Київ, 2020. С. 1–8. URL: Теоретичний вимір дослідження поняття «консцієнтальна війна» в умовах гібридної агресії Росії проти України – Наукова сторінка (univ.kiev.ua); Горбенко Ю. Л. Особистість у гібридній війні: психологічний вимір. *Психологія і особистість*. 2017. № 2 (12). С. 30–39; Сенченко М. І. Латентна світова інформаційна війна. Київ: ФОП Стебеляк, 2014. С. 14–15.

² Тараненко М. М., Ярош І. С. Роль людини в гібридній війні: українська революція 1917–1921 рр. та сучасність. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 36–39. URL: 8.pdf (lsej.org.ua)

³ Сергій Громенко. «Ментальна війна» як складова агресії Росії проти України. 23 травня, 2022, glavcom.ua. URL: <https://glavcom.ua/columns/sgromenko/mentalna-viyna-yak-skkladova-agresiji-rosiji-proti-ukrajini-847665.html>

⁴ Ільницький А. Стратегія ментальної безпеки Росії (рос.мовою). *Военная мысль*. 2022. № 4. С. 24–35.

Спочатку трохи про особу автора, оскільки це, на нашу думку, дає можливість точніше оцінити суть його концепції.

Передусім, зауважимо метаморфози ставлення Ільницького до США, котрим у його розмірковуваннях щодо системи загроз врешті відводиться роль головного зла. Але це було пізніше. А двадцять років тому Андрій Ільницький обожнював Америку. Свої враження від поїздки до США він описував наступним чином: «Вражаюча країна. Країна з колосальною енергетикою. Країна ...створена людьми, які вірять в Бога, але передусім в себе».

Тоді Ільницький був топ-менеджером великого книжкового видавництва «Вагріус». Зараз він – головний політконсультант Сергія Шойгу, колишнього міністра оборони, а тепер секретаря Ради безпеки.

Про США Ільницький наразі відгукується зовсім інакше: Нині «вражаюча країна» обернулася на «слабнучу державу», яка «перебуває у глибокій екзистенційній кризі», але намагається знищити Росію за допомогою «технології Антихрист».¹

Далі про «концепцію Ільницького». Точніше про інтерпретацію ним «Стратегії національної безпеки» США щодо «мереживних війн» з відповідною зміною знаків «плюс» на «мінус» і навпаки та розставленням відповідних російських ідеологічних наголосів. Відправною тезою його статті 2022 року є твердження, що джерелом загроз є США та їхні союзники. Зумовлено це тим, що США слабшають, їхні еліти деградують, а єдиним способом подолати цю екзистенційну кризу для них є війна проти головного суперника – росії, яку вони бажають перемогти без «демографічних втрат». Вороги прагнуть поступово вивести/витравити росіян (в онтологічному розумінні) як народ, як цивілізацію зі своїм культурно-історичним кодом, усунути російську державу як перешкоду на шляху встановлення потрібного їм світового порядку.

Головні риси такої війни вбачаються у наступному: 1) агресія ведеться в «сірій зоні»; 2) війна ведеться «за світогляд окремих громадян та суспільства в цілому»; 3) поразка полягає не в окупації тери-

¹ Політтехнолог Андрій Ільницький дуже хотів змінити владу зсередини – і закликав до демократизації. Але потім «пристосувався» до системи, став радником Шойгу і заговорив про «ментальні війни» із Заходом. 1 липня 2024 року. Meduza. URL: <https://meduza.io/feature/2024/07/01/polittechnolog-andrey-ilnitskiy-ochen-hotel-pomenyat-vlast-iznutri-i-prizyval-k-demokratizatsii-no-potom-prisposobil-sya-k-sisteme-stal-sovetnikom-shoygu-i-zagovoril-o-mentalnyh-voynah-s-zapadom>

торії, а у втраті політичної волі; 4) бліцкриг здійснюється через вплив на еліти та медіа; 5) атака на країну ведеться не лише ззовні, але й зсередини; 6) «абсолютною перемогою вважається окупація духовного простору та суспільної свідомості, коли переможений втрачає здатність відстоювати свої цінності, повністю асимілює чужі та фальшиві установки, які йому нав'язав противник-переможець».

На такому підґрунті ментальна війна визначається як «скоординована сукупність різного масштабу дій та операцій, спрямованих на «окупацію» свідомості супротивника з метою паралічу його волі, зміни індивідуальної та масової свідомості населення для деморалізації армії та суспільства, знищення духовно-моральних цінностей, традицій та культурно-історичних засад держави, «стирання» національної ідентичності народу» (с. 27-28).

У відповідь пропонується запровадження Стратегії ментальної безпеки з наступних складових: 1) консолідація держави і суспільства на базі ідеології; 2) створення центрів моніторингу, аналізу і прогнозування та розробка методів протидій ментальним загрозам; 3) посилення захисту інформаційної інфраструктури і розвиток кіберсил; 4) захист цінностей народів Росії, «запобігання фальсифікації історії, припинення атак на ментальну сферу росіян, духовну та культурну спадщину, сакральні та символічні області, історію та російську мову (с. 32).¹

Потім ця концепція була розвинута і удосконалена з врахуванням необхідності посилення ідеологічних елементів. Зокрема, у наступних публікаціях на цю тему більш акцентується увага на злі «глобалізації», необхідності захищати «власні цивілізаційні цінності».

Зокрема, член Президії Ради із зовнішньої і оборонної політики О. Лосєв переконаний, що «деградація» є стратегією Заходу у ментальній війні:

«Досягнення будь-якою державою геополітичних і економічних переваг дає їй можливість побудувати світовий порядок відповідно до своїх інтересів, нав'язати свою волю, а разом з нею і систему розподілу багатства і влади між усіма іншими країнами і народами. Після розпаду Радянського Союзу ці процеси підтримувалися гегемо-

¹ Громенко С. «Ментальна війна» як складова агресії Росії проти України. 23 травня, 2022, glavcom.ua. URL: <https://glavcom.ua/columns/sgromenko/mentalna-viyna-yak-skladova-agresiji-rosiji-proti-ukrajini-847665.html>

нією долара і домінуванням американських транснаціональних корпорацій ... Західна політика просувалася також через встановлення контролю над вищою та шкільною освітою, через культурну «революцію» та створення нових культів...

...Тепер, коли... Росія відроджується, Європа слабшає, піднімається Глобальний Південь, а вплив Китаю розширюється по всьому світу, США, з метою збереження гегемонії, продовжуватимуть посилювати не лише економічний тиск на супротивників, а й переходитимуть безпосередньо до військових конфліктів, гібридних та ментальних війн, де сферами протистояння є інформаційне середовище та кіберпростір, простір сприйняття та символічні зони, історія та моральний дух націй. ...

Ядерна зброя та стратегічний паритет унеможливляють повномасштабний конфлікт між Заходом та Росією, а це означає, що, окрім ставки на київський режим та націоналістичні еліти колишніх радянських республік, посилюватиметься як економічна, так і ментальна війна. Війна на знищення Росії – це не лише розчленування території та захоплення контролю над економікою, це також війна, спрямована на зміну мислення, на розпад суспільства, на руйнування нашої багатонаціональної спільноти, зміну етичної системи тощо, ця війна почалася дуже і дуже давно.

Ментальна війна проти Росії почалася після нашої перемоги в наполеонівських війнах і не припинялася протягом двох століть, вона велася і під час Кримської війни, і під час Великої Вітчизняної війни, і під час холодної війни. Вона інтенсивно тривала і після розпаду Радянського Союзу на всій його території. Ми бачимо, як під керівництвом Заходу жажливо переформатували нашу сусідню країну і колишню братню Україну, щоб створити з неї антиРосію, і там жили наші співвітчизники – люди з радянським вихованням і з таким же розумінням, що є добро, а що таке зло, як і наше.

Інформаційний простір, культура і система загальнолюдських норм і соціальних цінностей є театром військових дій ментальної війни. І головна стратегія цієї війни – деградація культури і мистецтва, науки і освіти і суспільства в цілому. Почалося СВО, і ми побачили, як Захід перейшов до тотальної війни проти Росії, а антиросійські «комбатанти» ментальної війни Заходу втекли з нашої країни до ЄС, США, Ізраїлю, Туреччини та Еміратів».

«Треба говорити про наших героїв ... адже герої, люди, які здійснюють подвиги і виконують бойову роботу зараз на фронті, це ті, хто буде прикладом для майбутніх поколінь. Потрібно пояснити суспільству, хто наші вороги і які їхні цілі. У жодному разі не повинно бути сліпої віри в те, що Захід – кращий світ, а ми – периферія. Ми ті, хто зберігає людську цивілізацію»,¹ – пафосно завершує автор своєї екзерциції.

Для тих, хто не досягнув краси останніх, головні положення російської «концепції ментальної війни» буквально за два тижні в тій самій «Парламентській газеті» були викладені більш детально обома її «провідниками» – А. Ільницьким та О. Лсевим.

При цьому залишається незмінною голівна ідея. На тлі констатації того, що глобальні еліти зробили свою справу і США як держава входить в період занепаду, а Захід переживає екзистенційну кризу внаслідок деградації ліберальної мрії, висловлюється твердження, що Росія отримує шанс повернути собі статус особливої цивілізації. Відтак оголошується, що «головним завданням є формування власної російської ідеології та стратегії з протидії тотальній деградації світу, спричиненій західними глобалістами».

Характерна деталь: автори статті висловлюють впевненість, що «головною рушійною силою розвитку науки буде військово-промисловий комплекс.... Мобілізація нашої економіки для потреб перемоги на полях СВО, де відбувається битва цивілізаційної війни між Росією та Заходом, сприяє вирішенню цих проблем, ламаючи тенденцію до деградації, індуковану глобалістами».

Вони наголошують важливість розуміння того, що росія має перемогти Захід насамперед ментально. Для цього потрібна потужна ідеологія, що збирає волю народу, яка є не «продуктом розуму» політологів, не конструктом, принесеним ззовні, а «прожитою історією, накопиченою мудрістю і усвідомленим сенсом існування народу».

Російська ідеологія, вважають вони, «має пронизувати все – від правлячих еліт до глибин суспільства, спонукаючи всіх діяти солідарно. Військові та силовики, депутати та чиновники, керівники державних корпорацій, дипломати, медійні та освітньо-культурні діячі

¹ Лосев А. Деградация как стратегия Запада в ментальной войне. Парламентская газета. URL: <https://www.pnp.ru/person/aleksandr--losev/>. 08.08.2023. URL: <https://www.pnp.ru/politics/degradaciya-kak-strategiya-zapada-v-mentalnoy-voyne.html>

мають внутрішньо мобілізуватися та чітко визначити своє місце на фронті цивілізаційної війни із Заходом».¹

Загалом викладений матеріал – радше сукупність ідеологізовано-го наративу, ідеологічних закликів та гасел, ніж «концепція». Але це є досить типовим для сучасного російського політикуму: відсутність чіткого поняття, аналізу ознак явища, його структуралізації тощо.

У цьому сенсі більш аналітичними виглядають погляди Андрія Фурсова, який вважає, що ментальна війна має три рівні: 1) «війна фактів» – їхнє заперечення, викривлення, віддзеркалення чи знецінення; 2) «війна концепцій» – боротьба за інтерпретацію фактів; 3) «війна сенсів» – за право давати феноменам оцінки (Що важливіше – право України обирати рух до НАТО чи право Росії протистояти глобалізації?). – «Для більшості жителів планети відповіді на всі три питання не є аж так очевидними, – слушно зазначає, коментуючи ці положення, Сергій Громенко.²

При ознайомленні зі згаданими та іншими текстами російських авторів на цю тему привертає увагу властива практично усім їм спільна риса. Попри те, що ці та інші публікації такого ґтибу густо наповнені емоційними інвективами та закликами, вони, водночас, не містять визначення понять, якими їх автори оперують, зокрема, таких принципово важливих у цій сфері як «ментальність» і «цінності».

На нашу думку, для сучасних російських «концепцій» історичного розвитку, «теоретиків» міжцивілізаційних конфліктів термінологічна недбалість, так само як і відсутність методології дослідження, є природною, попри усі їхні претензії на «глобальні відкриття». До того спонукають традиція – сотні літ викривлення перебігу історичного процесу, упереджене тлумачення соціальних подій, а також запозичення і цілеспрямоване зловмисне перекручення концепцій суспільного розвитку, запропонованих зарубіжними науковцями тощо.

Усі ці засоби активно використовуються у гібридній інформаційній війні з широким застосуванням інформаційних технологій та

¹ <https://www.pnp.ru/politics/inducirovannaya-degradaciya-mira.html>

² «Ментальна війна» як складова гібридної. До чого готується Росія і до чого слід готуватися Україні? 20.05.2022 від UIFuture. URL: <https://uifuture.org/publications/mentalna-vijna-yak-skladova-gibrydnoyi-do-chogo-gotuyetsya-rosiya-i-do-chogo-slid-gotuvaty-sya-ukrayini/>. Громенко С. «Ментальна війна» як складова агресії Росії проти України. 23 травня, 2022, glavcom.ua. URL: <https://glavcom.ua/columns/sgromenko/mentalna-viyna-yak-skladova-agresiji-rosiji-proti-ukrajini-847665.html>

можливостей останніх при підготовці та подачі симулякрів, фейків, дипфейків у соціальних мережах на телебаченні, електронних медіа тощо.

Спираючись на таке загальне розуміння сутності війни, розглянемо далі особливості сучасного бачення цього концепту та гібридної війни, попередньо зауваживши, що в нашій країні дослідження цієї категорії були особливо популярними у перші роки після початку російської збройної агресії в Україні,¹ зі зниженням інтересу протягом часу АТО і ООС.²

Наразі завдання врахування позицій фахівців у цій галузі полегшується появою низки праць оглядового характеру. Зокрема, такою працею є розвідка Ж. Павленко та А. Антонова 2023 року «Гібридна війна»: аналіз визначень поняття».³ Її автори слушно зазначають, що наукові доробки щодо проблематики здійснюються здебільшого в

¹ Даник Ю., Малярчук Т., Бригтс Ч. Гібридна Война: Хай-Тек, Информационные и Кибер Конфликты. Connections: QI. 2017. № 16. С. 5–27. URL: <http://connections-qj.org/ru/article/gibridnaya-voyna-hay-tek-informacionnyye-i-kiberkonflikty>; Магда Є. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків: Біват, 2015. 304 с.; Магда Є. Гібридна війна: сутність та структура феномену. International relations, part «Political sciences». 2014. № 4. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2489/2220; Почепцов Г. Гібридна війна: інформаційна складова. Media Sapiens. 2015. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/gibridna_viyна_informatsiyna_skladova/; <https://www.nato.int/docu/review/ru/articles/2015/05/07/gibridnaya-voynasushchestvuet-li-ona-voobshche/index.html>; Світова гібридна війна: український фронт: моногр. За заг. ред. В. П. Горбуліна. Харків: Фоліо, 2017. 496 с.; Тараненко М. Гібридна війна в Україні: історія та сучасність. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2016. Вип. 3/4 (31/32). С. 190–200. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/25058/1/VPSP2016-3-4_190-200.pdf; Яворська Г. Гібридна війна як дискурсивний конструкт. Strategic priorities. 2016. № 4 (41). С. 41–48. URL: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/yavorskaya.pdf>

² Воєнні аспекти протидії «гібридній» агресії: досвід України: моногр. За заг. ред. А. М. Сиротенка. Київ: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2020. 176 с.; Соколов Б. Гібридна війна в дії. День. 11 листопада 2021. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planety/gibrydna-viyна-v-diyi>; Bratko A., Zaharchuk D., Zolka V. Hybrid warfare – a threat to the national security of the state. Revista de Estudios en Seguridad Internacional. 2021. Vol. 7, № 1. P. 147–160. URL: <http://www.seguridadinternacional.es/revista/>; Osichuk M., Shepotylo O. Conflict and well-being of civilians: The case of the Russian-Ukrainian hybrid war. *Economic Systems*. 2020. Vol. 44(1). С. 1–31. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0939362518303960>; Tkachuk I., Shynkarenko R., Tokovenko O., Svorak S, Lavoryk A. Hybrid threats and the transformation of the state political institute: a neo-institutional approach. Journal of interdisciplinary research. *Special Issue*. 2021. № 11/01-XVI. URL: http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/I10116/papers/A_05.pdf

³ Павленко Ж., Антонов А. «Гібридна війна»: аналіз визначень поняття. Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. 2022. № 2 (53). С. 106–119.

межах воєнних та політичних наук, хоча ці дослідження вимагають у першу чергу глибокого й ретельного філософського, зокрема логіко-методологічного, осмислення з метою конструювання поняття «гібридна війна».

Погоджуючись з цією тезою, разом із тим зауважимо, що автори послугуються популярними, але хибними, як на наш погляд, уявленнями про співвідношення роду та виду при характеристиці цих понять, коли пишуть: «Неможливо зрозуміти поняття «гібридна війна» без його родового поняття – «війна». При цьому остання розглядається ними як феномен «суттєвими ознаками якого вважається організована збройна боротьба між державами, суспільними класами тощо; конфлікт, що здійснюється силою зброї, як між країнами, так і між сторонами всередині країни; період збройної ворожнечі або активних військових операцій, що здійснюються наземним, морським або повітряним шляхом». До того ж вони трактують війну як насамперед фізичний, матеріальний феномен.¹

Насправді, «гібридна війна» тут є родовим поняттям щодо поняття «війна – збройний конфлікт». Як зазначає Є. Магда, «війна – це не лише безпосередньо бойові дії, але і конкуренція економік, способів життя і мислення правителів, змагання систем державного управління, сутичка потенціалів і протистояння ідеологій».² Головною ознакою такої війни є її «гібридність: вона є одночасно війною інформаційною, економічною, репутаційною, смисловою. На неї повинні працювати всі, хто має вплив на населення: актори, співаки, письменники, режисери. Військові дії задають лише фон для більш масштабної війни в людському розумі».³

РВНП (російська війна нового покоління) – запозичена версія концепції гібридної війни.

Існує думка, що концепція гібридної війни належить російському генералу Герасимову.⁴

¹ Павленко Ж., Антонов А. «Гібридна війна»: аналіз визначень поняття. С. 110.

² Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти, Х.: Віват, 2015. С. 12.

³ Гібридна війна: інформаційна складова. Георгій Почепцов. 25 жовтня 2015. URL: <https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/14501/2015-10-25-gibrydna-viyna-informatsiyna-skladova/>

⁴ Хорунжий Г. Війна Росії проти України російська пропаганда як складова «гібридної війни». URL: ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ РОСІЙСЬКА ПРОПАГАНДА ЯК СКЛАДОВА «ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ»-> Стаття -> Український науковий журнал «ОСВІТА РЕГІОНУ» (uu.edu.ua);

Але це не так, хоча слід визнати, що саме в Україні росія звела гібридну війну в абсолют.¹ Насправді пріоритети у сфері створення сучасної концепції гібридної війни належать США. Натомість російський доробок, фактично полягає у модернізації В. Герасимовим давньої російської теорії нетрадиційних воєн (а фактично – «війн без правил»). Засновник цієї теорії Іссерсон у книзі «Нові форми боротьби», ще у 1940 році, писав: *«Війна взагалі не оголошується. Вона просто починається наперед розгорнутими збройними силами»*. Важливу роль відіграли також положення творів Месснера (воєнний теоретик з білої еміграції, якого аналітики називають улюбленим стратегом путіна) стосовно війн майбутнього: *«У минулих війнах важливим вважалося захоплення території. Надалі найважливішим буде розглядатися захоплення душі у державі, з якою ворогують»*. Вважаючи, що традиційні методи ведення війни вже вичерпані, він обґрунтовував низку важливих висновків: *«Колись війни йшли у двомірному просторі – на поверхні моря й суходолу. Потім з'явився третій вимір – війна в повітрі. Тепер найважливішим став четвертий вимір – психіка сторін, що воюють»*. Американці програли війну у В'єтнамі саме в головах. *«Політика є мистецтвом об'єднання людей. Найважливішим завданням у бунтовій війні є об'єднання власного народу і залучення на свій бік частини народу держави, з якою ведеться війна»*, – зазначав він.²

Посилаючись на те, що нині змінилися «правила війни», оскільки невійськовий інструментарій починає бути ефективнішим за військовий, Герасимов обґрунтовував тезу про те, що наразі набувають ваги політичні, економічні, інформаційні, гуманітарні методи, що активізують протестний потенціал населення. До них додаються приховані військові засоби. (Принагідно зауважимо, що «Росія ніколи не використовувала в своїх стратегічних документах і доктринах термін «гібридний». Більше того, у росії просувалася думка, що не вона, а проти неї Захід веде гібридну війну, і це саме західна концепція. У викладі на початку 2013 року В. Герасимовим російського бачення гібридності йшлося не про дії росії, а містилася конспірологічна російська версія «арабської весни» і ставилось завдання знайти методи

¹ Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти», Х.: Біват, 2015. С. 3.

² Гібридна війна: інформаційна складова. Георгій Почепцов. 25 жовтня 2015. URL: <https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/14501/2015-10-25-gibrydna-viyna-informatsiyna-sk-ladova/>

протидії. Відтак росія розробляла власні методи гібридної війни, які незабаром були застосовані проти України».¹

Як зазначив Герберт Макмастер: «Щоб захиститися від внутрішньої опозиції та повернути Росії велич, Путін воскресив націоналістичну місію країни, він зображує свій народ як безстрашний і розробляє зовнішню політику, яка має залякати сусідів і похитнути західні демократії».²

Путінські амбіції штовхали його і очолювану ним країну до війни за «втрачену велич», заради якої варто було битися з численними супротивниками – за його оцінками, з усім вільним світом. Водночас битва «за велич» для росії була пов'язана з проблемою виживання, оскільки вона, як зауважує Г. Макмастер, «була недостатньо сильна, щоб безпосередньо змагатися зі США та їхніми союзниками в Європі й Азії, поступаючись їм за усіма основними економічними показниками. Вразливими місцями росії були також корупція (за «Індексом сприйняття корупції» – 135 місце в світі), несприятливі демографічні тенденції. Але відповідно до своїх кадебістських звичок Путін і Патрушев цікавляться не розбудовою Росії, а підривом інших держав. ...він розробляє складні стратегії, спрямовані на досягнення цілей, розташованих майже на межі, переступання якої здатне викликати узгоджену відповідь або держави-мішені, або, скажімо, її союзників по НАТО».³

На таких ідейних засадах ґрунтуються положення статті В. Герасимова 2013 року з її акцентами: «змінилися самі «правила війни», «зросла роль невоєнних способів досягнення політичних і стратегічних цілей, які в окремих випадках значно перевищують силу зброї за своєю ефективністю».

Аби не спрощувати картину, маємо зауважити, що «концепція Герасимова» мала джерелом також здобутки американців, котрі у пошуках засобів боротьби з міжнародним тероризмом звернули увагу на доцільність акценту «невоєнних операцій» (Operations Other Than War) за тісної взаємодії з недержавними акторами та медіа-середовищем. Це радикально змінювало підходи до військової

¹ Долженко О. О. Концептуальні засади та понятійно-категоріальне визначення «гібридної війни» в контексті загроз національній безпеці України. *Гілея*. 2018. Вип. 128. С. 315-317.

² Макмастер Герберт. Поля битв. Боротьба за захист вільного світу. Пер. з англ. Надія Коваль К.: Наш формат, 2023. С. 46.

³ Макмастер Герберт. Поля битв. Боротьба за захист вільного світу. С. 46-47.

стратегії – щонайменше, першочергові цілі ударів обиралися тепер виходячи із подальшого «потрібного» інформаційного «резонансу» таких дій.

Ці стратегії пройшли перевірку під час операції «Буря в пустелі» (1991 р.), яка засвідчила ефективність використання інформаційно-психологічного інструментарію Збройних сил США, а потім використовувалися їхніми європейськими союзниками практично в усіх наступних військових операціях кінця XX – початку XXI ст.

Першою жертвою війни ставала інформаційна інфраструктура противника: вороже суспільство отримувало вже спеціально підготовану інформацію. Новий етап розвитку ця концепція отримала після трагічних подій 11 вересня 2001 року, коли головним противником стали розосереджені, горизонтальні мережі терористичних груп з автономними «комірками», без жорсткої вертикалі управління «країна-спонсор – лідер угруповання – польові командири – бойовики». Для боротьби з таким противником був потрібен цілком новий інструмент, який би обов'язково враховував і нову інформаційну реальність світу «Інтернету 2.0».

Так з'явилася нова концепція інформаційно-психологічного протиборства, яка дістала назву Мережно-центричне протиборство (Network-Centric Warfare – NCW).

Хиби застосування NCW полягали в тому, що США використовували в операціях, побудованих за «мережним» принципом, підрозділи регулярних збройних сил. Це знижувало ефективність інформаційного «резонансу», який є центральною метою усіх дій, оскільки при інформаційному повідомленні з поля бою головною ставала не подія сама по собі, а прив'язка усіх обставин до їх учасників – військовослужбовців США, фокусуючи на американських військових усі негативні контексти, пов'язані із їхнім образом.

Російське воєнно-політичне керівництво було в захваті від ідеї, а для усунення проблем з її практичним втіленням знайшли просте рішення: замість традиційних військових підрозділів використовувати «гібридні», неідентифіковані війська. Поки противник намагається зрозуміти, що є джерелом загрози, поки прийде до тями, операція завершується з тим інформаційним «ефектом», який формується агресором. Запозичену ідею «перехрестили» у «мережеві війни». Начальник російського генштабу генерал В. Герасимов прочитав лекції

перед складом Академії воєнних наук, які отримали назву «доктрина Герасимова 1.0 і 2.0».

Перша лекція, прочитана в січні 2013 року, спиралася на досвід «мережевого» протистояння в контексті подій «Арабської весни» – масових протестів і внутрішніх конфліктів на Близькому Сході в період 2010–2012 років (були трохи змінені акценти, а гібридний інструментарій отримав назву «асиметричні дії»). Ця ідея лягла в основу військової операції з анексії українського Криму і окупації частини українського Донбасу на початку 2014 року.

Водночас практика застосування гібридного підходу показала, що він є критично залежним від двох параметрів: 1) ефекту несподіванки, 2) часу. Якщо під час анексії Криму у лютому 2014 році російські гібридні підрозділи виконали практично усі поставлені завдання до того, як політичні й безпекові інституції України змогли подолати цей штучно створений «інформаційний хаос», то під час спроби окупації Донбасу, коли Україна знала, чого можна очікувати від росіян, у липні–серпні 2014 року росія була змушена відмовитися від «чистої» гібридної тактики і перейти до масованого використання регулярних збройних сил, які відкрито переходили російсько-український кордон на Сході для підтримки гібридних збройних формувань, що діяли на Донбасі.

Росії знадобилося кілька років, щоб проаналізувати отриманий досвід і виправити помилки. 2 березня 2019 року генерал Герасимов подав продовження свого попереднього виступу перед членами АВН, в якому були враховані практичні уроки і зроблені відповідні висновки.

Новий варіант гібридних методик РФ більшою мірою спирався на масштабне застосування конвенційних сил у масштабному збройному протистоянні, головною метою якого було «досягти переваги над рештою людства». Положення оновленої концепції щодо бачення гібридного інструментарію торувало шлях до повномасштабного вторгнення РФ на територію України 24 лютого 2022 року, втілюючи концепт «стратегії активної оборони», фундаментальною частиною якого був «комплекс запобіжних заходів з нейтралізації загроз безпеці держави».

Як вважає Т. Жовтенко, повномасштабне вторгнення російських військ в Україну також засвідчило загальну обмеженість гібридної

стратегії кремля: перші дні вторгнення продемонстрували, що зс рф діють за тим самим шаблоном, як вони діяли в Криму 8 років до того, масштабувавши «кримську операцію» на територію усієї української держави і спираючись цього разу на більшу чисельність власних сил.¹

За оцінками Макмастера, сукупність тверджень, що поєднують дезінформацію та заперечення власної відповідальності з використанням руйнівних технологій, за допомогою яких росія атакує сильні сторони цільових держав і грає на їхніх слабкостях, планування використання економічної залежності від енергоносіїв, які постачає росія, браваду, визнання доцільності використання удосконалених, неконвенційних, конвенційних і ядерних воєнних засобів, і склали «доктрину Герасимова», відому також під назвами «методичка Путіна», «російська війна нового покоління» – (РВНП), а також «гібридна війна».² (Останнє найменування вірне формально, але за суттю це не так, оскільки поняття «гібридна війна» придумали не герасимов і не путін, котрі у черговий раз привласнили чуже, аби надати якоїсь подібності «традиційності» людиноненависницьким «новаціям». Згадаємо, що Гітлер також фактично вів гібридну війну.)

Створення «власної російської» доктрини гібридної війни було пошуком та апробацією засобів досягнення бажаного глобального результату. «Спрощено геополітична мета Росії при розв'язанні глобального гібридного конфлікту усвідомлювалася таким чином: методами гібридної війни зруйнувати існуючий світопорядок, щоб відновити світопорядок періоду холодної війни і в ньому посісти звичне місце ... слід зрозуміти і прийняти, що новий гібридний світо(без) порядок, який вибудовується на наших очах, – це не якийсь «транзитний стан», це і є нова реальність, котру аж ніяк не можна екстраполювати на реалії минулого. ... у цій новій гібридній реальності може просто не виявитися гідного місця для Росії», бо вона «й сама стає дуже вразливою до інструментів і механізмів, методів і методологій гібридної війни якщо вони будуть використані проти неї».³

¹ Жовтенко Т. Гібридна війна: анатомія інструментарію й перемоги. 3 листопада 2022.. URL: <https://dif.org.ua/article/gibridna-viyna-anatomiya-instrumentariyu-y-peremogi>

² Макмастер Герберт. Поля битв. Боротьба за захист вільного світу. С. 47.

³ Світова гібридна війна: український фронт: моногр. За заг. ред. В. П. Горбуліна. Харків: Фоліо, 2017. С.9-10.

Інформаційний та інформаційно-технологічний компоненти гібридної війни

Констатувавши привласнення російськими політиками і військовими концепції гібридної війни (принагідно зауваживши, що такі дії за їх сутністю також є елементом інформаційної війни), погодимось з позицією Г. Почепцова, що насправді поняття гібридної війни у сучасному (військовому) його розумінні увів Ф. Гоффман,¹ котрий сформулював кілька важливих постулатів: 1) *«Гібридні війни не є новими, але вони [щоразу] різні»*. 2) *«Гібридні війни об'єднують у собі летальний характер державних конфліктів із фанатичним та затяжним запалом нерегулярної війни»*. 3) у таких війнах має враховуватися взаємодія когнітивного та віртуального просторів²

Гібридна війна надає перевагу тому, хто вміє працювати з масовою свідомістю. Сторона, що атакує, повинна доводити справедливість своїх дій як власному народові, так народу, на який націлена атака. А для атакованої сторони досить важко давати відповідь такій неоголошеній війні.³

Цікаво порівняти цей «перелік основних характеристик гібридної війни» зі «складовими стратегіями гібридної війни», до яких С. Полумієнко зараховує: 1. Визначення і пропаганду власних «природних коренів» та інтересів у обраній для агресії країні. 2. Інформаційна обробка власного населення, заміна критеріїв добробуту політичними цілями, перенесення наголосу з внутрішніх проблем на зовнішні тощо. 3. Інформаційна обробка населення інших країн та регіонів для забезпечення підтримки агресії. 4. Встановлення контролю над ключовими підприємствами «супротивника», зокрема через ринкові механізми. 5. Створення військових баз, угруповань, максимально наближених до території обраного супротивника. 6. Визначення ворогів та конфронтація з країнами світу, які «стримують рух до світлого майбутнього і загрожують або шкодять країні». 7. Порушення міжна-

¹ Гібридна та складна війна. Вибір Януса: визначення сьогоdnішнього багатогранного конфлікту. URL: Журнал Збройних Сил – Гібридна vs. складна війна (armedforcesjournal.com)

² Hoffman F. G. Hybrid warfare and challenges. *Joint Force Quarterly*. 2009. I. 52.

³ З історії поняття гібридної війни в США і Росії. Георгій Почепцов. 1 листопада 2015. URL: <https://ms.detector.media/medianaalitika/post/14619/2015-11-01-z-istorii-ponyattya-gibrydnoi-viyny-v-ssha-i-rosii/>

родних угод і договорів, їх інтерпретація та прикриття невиконання «власним розумінням». 8. Нехтування інтересами населення (у тому числі власного), одночасно з показовим наданням «гуманітарної допомоги». 9. Створення та підтримка національних, регіональних і міжнародних об'єднань, угруповань тощо з метою їх використання для переорієнтації суспільства, провокація конфліктів у суспільстві, порушення його нормальної життєдіяльності з метою викликання незадоволення та спротиву чинній владі. 10. Розмивання меж миру і війни, порядку і хаосу, створення зони ризику, у якій можна стати «гарантом» порядку у сфері впливу. 11. Встановлення та підтримка маріонеткових урядів. 12. Використання для своїх цілей економіки, територій країн-маріонеток, створення мережевої структури таких країн як точок дезорганізації нормальної життєдіяльності. 13. Використання силових стратегій під прикриттям. 14. Знищення економіки та інфраструктури країни, обраної супротивником. 15. Стратегічне планування агресії здійснюється за кількома напрямками й передбачає гнучке реагування на зовнішні обставини: контрдії країни – об'єкта нападу, реакції міжнародної спільноти тощо.¹

Попри відмінності у назві та формулюваннях, у тому, й іншому випадку фактично йдеться про визначальні риси феномену гібридної війни. При цьому, незалежно від обсягу характеристик, визначальним є те, що власне війна (мілітарна війна) не займає чільного місця у протистоянні.

Відтак постає питання щодо чинників зростання популярності терміно-поняття «гібридна війна» і, значною мірою, витіснення ним традиційного поняття «війна».

Дехто вважає, що гібридна війна стала здобутком нового часу саме тому, що багато потрібних для неї завдань можна виконати за рахунок інформаційного компоненту. Чим сильнішим стає розвиток інформаційного компоненту, тим легшим буде виконання цих завдань.²

Натомість, інші автори зростання інтересу до категорії «гібридна війна» пов'язують з вадами існуючого розуміння поняття. При цьому зауважується, що «згідно з міжнародним правом, «війна» –

¹ Полумієнко С. К. Гібридна війна, її окремі передумови, стратегії та наслідки. *Вісник Національної академії наук України*. 2017. № 8. С. 78.

² Гібридна війна: інформаційна складова. Георгій Почепцов. 25 жовтня 2015. URL: <https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/14501/2015-10-25-gibrydna-viyna-informatsiyna-sk-ladova/>

це стан справ між двома державами, або між двома групами держав, або між державою і групою держав, який супроводжується здебільшого розірванням дипломатичних відносин, подальшим призупиненням застосування загальних норм міжнародного права мирного періоду і загальною рішучістю вчинити насильницькі дії, навіть якщо такі дії насправді не мають місця. Процеси глобалізації, необхідність ведення війн за ресурси та у вирішенні геополітичних конфліктів неминуче призводять до настання юридичних наслідків для країн-учасниць війни у вигляді міжнародних санкцій». На таких тезах ґрунтується висновок, що у ХХІ столітті постає гостра необхідність заміни класичного розуміння «війни» на модерне поняття «гібридна війна», яке у законодавстві країн учасників «війни» не визначене».¹

Як на наш погляд, слушними є і одна, й інша точка зору, відображаючи обставини залежні (бажання обійти правила міжнародних угод та пов'язані з цим санкції тощо) та менш залежні (формування інформаційного суспільства, розвиток інформаційних технологій тощо) від волі людей.

В Україні першим монографічним дослідженням гібридної війни, що з'явилося після Майдану та російської агресії 2014 року стала вже згадувана книга Євгена Магди «Гібридна війна: вижити і перемогти», опублікована у 2015 році.²

Головним фронтом гібридної війни є фронт інформаційний, де росія інтенсивно використовує «приватно-державне партнерство» різноманітних медіа, реалізуючи три взаємопов'язані завдання: створює сприятливий інформаційний фон усередині Росії, здійснює килимові бомбардування дезінформацією українських громадян, формує сприятливе для себе інформаційне середовище на Заході. Не менш важливим є енергетичний фронт, оскільки кремль використовує енергоресурси як інструмент політичного впливу в Європі. Крім того, у випадку з Україною використовується проросійське лобі та представники радикальних політичних сил Старого Світу, переписування історії та інтенсивний вплив російської православної церкви на події на пострадянському просторі.

¹ Долженко О. О. Концептуальні засади та понятійно-категоріальне визначення «гібридної війни» в контексті загроз національній безпеці України. *Гілея*. 2018. Вип. 128. С. 315–317.

² Магда Є. В. *Гібридна війна: вижити і перемогти*, Х.: Віват, 2015. 304 с.

Слід погодитися з думкою, що гібридна війна стала здобутком нового часу саме тому, що багато потрібних для неї завдань можна виконати за рахунок інформаційного компоненту. Чим сильнішим стає розвиток інформаційного компоненту, тим легшим буде виконання цих завдань.¹

При цьому істотне значення мають такі чинники як формування інформаційного суспільства, розвиток інформаційних технологій, що зумовлює «буденність» кібервійни (тут мається на увазі інформаційна війна, яка ведеться із застосуванням інформаційних – кібернетичних – технологій). Як зазначає Девід Сенгер, «хотілось би думати, наче кібервійна якось відрізняється від інших конфліктів, наче вона розгортається собі десь у хмарах окремо від того, що відбувається на землі. Коли держави створювали військово-повітряні сили, то міркували так само: повітряні бої – це одне, а перестрілка в окопах – інше. Аж під час Другої світової війни утвердилася концепція «єдиного бойового простору», що охоплює повітря, землю та море. У деяких країнах світу до цього вже додають і кіберпростір. Просто це важче помітити».²

Наразі практично не залишилось країн, котрі так чи інакше не переконались би у слушності цього зауваження. Особливо це стало відчутним після російської агресії проти України. Тим більше, що «у битві за територію України та душі її мешканців традиційна війна й кібервійна не просто доповнювали одна одну. Вони, немов стрічка Мебіуса, відображають конфлікт ХХІ століття, гладко раз у раз перетікаючи з поверхні на поверхню. Путін продемонстрував світові, наскільки ефективна така стратегія «гібридної війни...».³

Правові проблеми інформаційної гібридної війни ми вже розглядали у 2016-2018 рр.⁴, але відтоді минуло чимало часу і багато що змінилося.

¹ Гібридна війна: інформаційна складова. Георгій Почепцов. 25 жовтня 2015. URL: <https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/14501/2015-10-25-gibrydna-viyna-informatsiyna-sk-ladova/>

² Сенгер, Девід Е. Досконала зброя. Війна, саботаж і страх у кіберепоху. Пер. з англ. Вікторія Дедик: факх.ред.укр.вид Олександр Дедик і Олег Фешовець. Львів: Астролябія, 2022. С. 227.

³ Сенгер, Девід Е. Досконала зброя. С. 227.

⁴ Information security and IT law in conditions of integration processes: [Collective monograph]. Edited by O. Kharytonova, E. Kharytonov. Riga: Izdevnieciba Baltija Publishing, 2017. 213 p.; Kharytonov E., Kharytonova O., Tolmachevska Y., Fasii B., Tkalych M. Information Security

Передусім, слід наголосити ще раз, що наразі «інформаційна війна» є родовим поняттям щодо усіх видів протистояння у інформаційній сфері – як традиційних, так і сучасних, що відбуваються у кіберпросторі.

Завдяки цим якостям термін «інформаційна війна» має близько десяти значень. Обмежимося тут згадкою лише про розуміння її як форми протистояння між суб'єктами ... що передбачає інформаційний вплив на населення з використанням ЗМІ, комп'ютерних мереж тощо з метою формування відповідної суспільної думки, підриву морального духу як усього суспільства, так і окремих його інституцій.¹

На такому тлі поняття «кібервійна» визначається стисло: це – різновид інформаційної війни у кіберпросторі. Складовою частиною кібервійни є «кіберзагроза» – «дестабілізуючий чинник негативного впливу на об'єкт інформаційної безпеки шляхом використання технологічних можливостей кіберпростору, спрямованих на порушення конфіденційності, цілісності, авторства, спостережності та доступності інформації; загроза застосування деструктивних інформаційно-психологічних впливів на свідомість та психічний стан населення».² (Найбільш поширеною загрозою є кібератака – або ж – атака інформаційно-телекомунікаційної системи – цілеспрямований вплив на уразливі елементи такої системи з метою порушення доступності, цілісності та конфіденційності інформації, блокування роботи та виведення з ладу системи або її елементів; форма боротьби в телекомунікаційних системах³).

Як випливає з такого розуміння кіберзагроз, невід'ємною частиною їхньої характеристики є категорії «кіберзброя» і «кіберпростір».

and Means of Its Legal Support. Amazonia Investiga, 8(19). P.255-265; Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Проблеми правового регулювання в ІТ-сфері в умовах інформаційної війни. *Проблеми відновлення конституційного ладу в Україні*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. м. Київ. 19-20 травня 2017 р. Київ: Таврійський національний університет ім.В. І. Вернадського. 2017. С.159-163; Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Проблеми відшкодування майнової шкоди у сфері використання інформаційних технологій. Спогади про Людину, Вченого, Цивіліста (до 90-річчя від Дня народження професора Діни Василівни Бобрової); за заг. ред. Р. О. Стефанчука. К.: АртЕк, 2019. С.275-287.

¹ Попова Т. В., Ліпкан В. А. Стратегічні комунікації. Словник. За заг. ред. В. А. Ліпкана. К.: ФОП О. С. Ліпкан. 2016. 416 с.

² Попова Т. В., Ліпкан В. А. Стратегічні комунікації. С. 189-190.

³ Попова Т. В., Ліпкан В. А. Стратегічні комунікації. С. 35.

Кіберзброя розуміється як «різновид інформаційної зброї, головними елементами якої є інформація та інформаційні технології, способи і засоби інформаційного впливу й захисту від нього, призначені для ведення інформаційної боротьби у кіберпросторі.

Кіберпростір, навіть на рівні елементарних характеристик має кілька значень: 1. Електронне інформаційне середовище, утворене організованою сукупністю взаємопоеднаних за єдиними принципами та правилами інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем. 2. Середовище існування та розповсюдження інформації, створюване кіберінфраструктурою. 3. Середовище, створюване інформаційними системами, об'єднаними у локальні або глобальні комп'ютерні мережі або реалізованими на окремих комп'ютерах та інших пристроях. 4. Уявне середовище, в якому за допомогою комп'ютерних мереж циркулює цифрова інформація».¹

Як на наш погляд, поняття «інформаційна війна з використанням інформаційних технологій» пов'язане з поняттям «кібервійна», однак не є тотожним йому, оскільки останнє невід'ємно пов'язане з концептом «кіберпростір», котрий виступає і тлом, і кваліфікуючою ознакою кібервійни, кіберзагроз тощо. Враховуючи це, вважаємо за доцільне проблеми застосування кіберзброї, забезпечення кіберзахисту тощо розглянути в окремому розділі.

Висновки

Аналізуючи феномен гібридної війни у контексті російської агресії проти України, зроблено висновок, що поняття гібридної війни охоплює не лише сучасні форми ведення бойових дій, види війн майбутнього або назви конкретних конфліктів змішаного типу, а є новим видом глобального протистояння у сучасному дестабілізованому міжнародному безпековому довіллі. Оскільки узагальнюючим терміном «гібридна війна» охоплюється низка різноманітних дій і поведінки, виникає необхідність структуризації відповідного концепту. Враховуючи викладене, передусім, доцільно розмежувати категорії «гібридна мілітарна війна» і «гібридна війна – загальне явище».

¹ Попова Т. В., Ліпкан В. А. Стратегічні комунікації. С. 190-191.

У першому випадку йдеться про «гібридність» війни як збройного конфлікту – конструкту, що виник на традиційному підґрунті, а тепер зазнає трансформацій внаслідок використання нових методів, форм і засобів воєнних дій.

У другому випадку – маємо на увазі «гібридність» війни у широкому сенсі – як соціального конфлікту, протистояння держав, спільнот, суспільств, цивілізацій. Війна у такому сенсі охоплює також «мілітарну війну» (збройний конфлікт), але може відбуватися взагалі без застосування традиційної зброї, але із застосуванням інших засобів впливу (примусу) підпорядкування однієї сторони конфлікту іншій його стороні.

«Гібридна війна» тут є родовим поняттям щодо поняття «війна – збройний конфлікт». Головною ознакою такої війни є її «гібридність»: вона є одночасно війною інформаційною, економічною, репутаційною, смисловою. На неї повинні працювати всі, хто має вплив на населення: актори, співаки, письменники, режисери. Військові дії задають лише фон для більш масштабної війни в людському розумі. Практика застосування гібридного підходу показала, що він є критично залежним від двох параметрів: 1) ефекту несподіванки, 2) часу.

Гібридні війни не є новими, але вони [щоразу] різні. 2) «Гібридні війни об'єднують у собі летальний характер державних конфліктів із фанатичним та затяжним запалом нерегулярної війни». 3) у таких війнах має враховуватися взаємодія когнітивного та віртуального просторів.

Гібридна війна надає перевагу тому, хто вміє працювати з масовою свідомістю. Одним з різновидів такої війни є консцієнтальна війна як війна на ураження свідомості. Сторона, що атакує, повинна доводити справедливість своїх дій як власному народові, так народу, на який націлена атака. А для атакованої сторони досить важко давати відповідь такій неоголошеній війні. Гібридна війна стала здобутком нового часу саме тому, що багато потрібних для неї завдань можна виконати за рахунок інформаційного компоненту. Чим сильнішим стає розвиток інформаційного компоненту, тим легшим буде виконання цих завдань. При цьому істотне значення мають такі чинники як формування інформаційного суспільства, розвиток інформаційних технологій, що зумовлює «буденність» кібервійни.

«Кібервійна» є різновидом інформаційної війни у кіберпросторі. Складовою частиною кібервійни є «кіберзагроза» – «дестабілізуючий чинник негативного впливу на об'єкт інформаційної безпеки шляхом використання технологічних можливостей кіберпростору, спрямованих на порушення конфіденційності, цілісності, авторства, спостережності та доступності інформації; загроза застосування деструктивних інформаційно-психологічних впливів на свідомість та психічний стан населення.

Найбільш поширеною загрозою є кібератака – або ж – атака інформаційно-телекомунікаційної системи – цілеспрямований вплив на уразливі елементи такої системи з метою порушення доступності, цілісності та конфіденційності інформації, блокування роботи та виведення з ладу системи або її елементів; форма боротьби в телекомунікаційних системах.

Кіберзброя розуміється як «різновид інформаційної зброї, головними елементами якої є інформація та інформаційні технології, способи і засоби інформаційного впливу й захисту від нього, призначені для ведення інформаційної боротьби у кіберпросторі.

Ключові слова: інформаційне суспільство, інформаційна сфера, інформаційні технології, інформаційна війна, гібридна війна, психічне насильство, консцієнтальна війна, ментальна війна, кібервійна, кіберпростір, кіберзагроза, кібератака, кіберзброя.